

TÜRKÇEDE FİLLER: AKADEMİK BİR İNCELEME**Xojiyeva Muxlisa Abdumansur qizi**

Alfraganus Üniversitesi 3. sınıf öğrencisi.

email: muxlisaxojiyeva26@gmail.com

Bilimsel danışman: Ulug`berdi Pardayev

Anotasyon: Bu makale, Türkçede fiillerin biçimbilimsel (morfolojik), sözdizimsel ve anlambilimsel (semantik) özelliklerini sistematik olarak ele alır. Türkçe, eklemeli (agglutinatif) bir dil olması nedeniyle fiiller zengin bir çekim ve türetme sistemi sergiler; bu durum hem sözcük yapısını hem de cümle içi görev dağılımını doğrudan etkiler. Çalışma, fiillerin sınıflandırılması, çekim kategorileri (zaman, kip, şahıs), çatı ve geçişlilik, fiil türevleri (yapım ekleri) ile fiilimsilerin (isim-fiiller, sıfat-fiiller, zarf-fiiller) işlevlerine odaklanır; son olarak tarihsel değişimler ve öğretimsel çıkarımlar kısaca tartışılır.

Annotation: This study systematically examines the morphological, syntactic, and semantic properties of verbs in Turkish. As an agglutinative language, Turkish exhibits a rich system of inflection and derivation, which directly influences both word structure and the distribution of syntactic functions within a sentence. The study focuses on the classification of verbs, inflectional categories (tense, mood, person), voice and transitivity, derived verb forms (through derivational suffixes), and the functions of verbal nouns, participles, and adverbial verbs. Finally, the paper briefly discusses historical developments and pedagogical implications.

Anahtar kelimeler: Fiil, çekim, yapım eki, çatı, fiilimsiler, sözdizim

Fiiller, bir dilin etkinlik, oluş ve durum bildiren çekirdek öğeleridir. Türkçede fiiller, kök/gövde + çok sayıda çekim ve yapım eki diziliminden oluşur; bu yapı, anlamın yapılandırılmasında ve sözdizimsel ilişkilerin kurulmasında merkezi rol oynar. Bu makalenin amacı, Türkçe fiil sisteminin temel bileşenlerini derleyerek hem teorik dilbilimsel çerçeveye hem de uygulamalı dil eğitimi bağlamına katkıda bulunmaktır.

2. Fiillerin sınıflandırılması

2.1 Anlama göre sınıflama

Fiiller genellikle üç anlam sınıfına ayrılır:

İş/eylem fiilleri: Bilinçli bir eylemi ifade eder (yazmak, koşmak, söylemek).

Durum fiilleri: Süreklilik veya konum bildirir (oturmak, durmak).

Oluş fiilleri: Kendiliğinden meydana gelen değişimi gösterir (büyümek, erimek).

2.2 Yapıya göre sınıflama

Basit fiiller: Gövdesinde yapım eki bulunmayan fiillerdir (gel-, git-).

Türemiş fiiller: Yapım ekleriyle yeni anlamlar edinen fiillerdir (oku- → okut-, yaz- → yazdır-).

Bileşik fiiller: İsim veya sıfat kökleriyle yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluşan yapılar (yardım etmek, karar vermek).

3. Morfoloji: Çekim ve yapım ekleri

3.1 Çekim kategorileri

Türkçede fiil çekimi başlıca şu kategorileri kapsar: zaman (geçmiş, geniş/aorist, şimdiki, gelecek), kip (haber, dilek, gereklilik, şart), şahıs ve olumsuzluk. Örnek olarak kök yaz- paradigması: yazıyorum (şimdiki, 1. tekil), yazdım (geçmiş, 1. tekil), yazacak (gelecek), yazar (geniş/aorist), yazmalı (gereklilik).

3.2 Yapım ekleri ve türetme

Yapım ekleri fiillere yeni biçimler ve anlamlar kazandırır:

Ettirgen / yaptırma (kılış) ekleri: -dır, -dır- (örn. yaz- → yazdır-).

Edilgen (pasif) ekleri: -il, -in (örn. yaz- → yazıl-).

Dönüşlülük: -n- (örn. yıkamak → yıkanmak).

Kısaltmalı türetmeler ve ses değişimleri morfolojik süreçlerle birlikte görülür.

4. Çatı, geçişlilik ve valans

Fiilin çatı özellikleri (etken, edilgen, dönüşlü, işteş) özne–nesne ilişkisini belirler. Geçişli fiiller nesne alırken (okumak, yazmak), geçişsiz fiiller nesne almayabilir (uyumak, gitmek). Yapım ve çekim ekleri fiilin valansını değiştirebilir; örneğin ettirgen yapı X'in Y'yi yaptırması anlamını verirken, edilgen yapı eylemin failini geri planda bırakır.

5. Fiilimsiler (verbal non-finites)

Türkçede fiil köklerinden türeyen üç ana fiilimsi türü vardır:

İsim-fiiller (-ma/-me, -mak/-mek): Cümlede isim görevinde kullanılır (yürümek sağlıklıdır, okumayı seviyorum).

Sıfat-fiiller (-an/-en, -ası, -mez): İsimleri niteleyen yapılar (gören, yazılmış kitap).

Zarf-fiiller (-ken, -ınca/-ince, -ıp/-ip): Fiil durumlarını bağlayan bağlaçsı yapılar (geldiğinde, yapıp gitti).

Fiilimsiler cümle ekonomisini sağlar ve alt cümle işlevi görebilir.

6. Sözdizim ve anlambilim ilişkisi

Fiilden türeyen formlar, söz diziminde yüklem etrafında kümelenmiş öğelerin yapılandırılmasına katkıda bulunur. Türkçede özne-yüklem uyumu şahıs ekleriyle sağlanır; bunun yanında zaman ve kip ekleri cümlenin illoküsyonel (konuşma eylemiyle ilgili) bileşenlerini belirler. Anlam açısından modalite (gereklilik, olanak, istem), fiil çekimleri aracılığıyla morfolojik düzeyde ifade edilir.

7. Tarihsel boyut ve dil değişimi (kısa not)

Türkçede fiil yapıları tarihsel süreç içinde ses değişimleri, yabancı dillerden alıntılar ve gramerleşme süreçleriyle evrilmiştir. Özellikle yapım ve çekim eklerinin bazı fonksiyonları zaman içinde kayma göstermiş, perifrastik (yardımcı fiilli) yapılar artış göstermiştir.

8. Öğretimsel çıkarımlar

Fiil çekim ve türetme sisteminin öğretiminde aşamalı yaklaşımlar uygundur: önce temel fiil kökleri ve kişi-zaman çekimleri, ardından yapım ekleri ve fiilimsiler; son olarak çatı ve valans değişimleri öğretilmelidir. Ayrıca örnek temellendirme ve karşılaştırmalı morfolojik analizler öğrencilerin genelleştirme yeteneğini artırır.

9. Sonuç

Türkçede fiiller, hem biçimbilimsel açıdan zengin bir türetme/çekim sistemi hem de sözdizimsel açıdan belirleyici bir işlevsellik sergiler. Fiillerin yapı ve işlevlerini bütünsel biçimde ele almak, dil teorisi açısından olduğu kadar dil öğretimi açısından da önemli

sonuçlar üretir. Gelecek çalışmalar özellikle perifrastik yapıların artışı, fiilimsi kullanımının pragmatik boyutları ve diachronic evrim üzerinde yoğunlaşabilir.

KAYNAKÇA

1. Banguoğlu, T. (2004). Türkçenin Grameri. Türk Dil Kurumu Yayınları.
2. Ergin, M. (2013). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: BayrakYayınları.
3. Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). Turkish: A Comprehensive Grammar. London: Routledge.
4. Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
5. Gencan, T. N. (2001). Dilbilgisi. Ankara: Ayraç Yayınları.